

Jászsági Évkönyv

Az évkönyv műfajának igen tekintélyes múltja van. Az ókori és középkori *annalesek* a történelmi események pontos rögzítésére törekedtek, egyes historikusok – így Tacitus – emellett a tények mögé is igyekeztek betekinteni. A mai évkönyvek ebből az alaptípusból nőttek ki, s egy-egy szellemi műhely orgánumai; többnyire tematikai vagy földrajzi keretek határozzák meg közleményeiknek tárgykörét. A nagy múltú hazai múzeumai, levéltári, kutatóintézeti évkönyvsorozatok mellett – amelyek rendre beszámolnak az adott intézmény kutatási eredményeiről – újabb annak lehetünk tanúi, hogy tudományos feltáráselemző munkára is vállalkozó egyesületek, csoportosulások indítanak évkönyveket. Láthatóan kettős cél vezérli e kezdeményezéseket: számot adni a szellemi teljesítményekről és kielégíteni a helyismereti érdeklődést; a tudományos és a közművelődési szándék ötvöződik bennük, a regionális érdeklődés jellemzi őket. Folyóirat vállalkozáshoz főállású munkatársak, szilárdabb pénzügyi alapok szükségesek; az évkönyv – évenkénti vagy két-évenkénti megjelenéssel – társadalmi jellegű, öntevékeny szellemi és gazdasági szervezőmunkával könnyebben megindítható.

Ezek a jegyek figyelhetők meg a rendszerváltozás után indult *Jászsági Évkönyv* kötetében is. Talán nem túlzás, ha ebben a vállalkozásban az újabb szellemi mozgások egyik jellegzetes változatát látjuk. Ennek működési mechanizmusa az, hogy kialakul egy értelmiségi kör, amely a maga mondanivalója számára fórumot keres; létrehoz egy egyesületet vagy alapítványt, amely a szervezeti és anyagi háttér biztosítását hivatott szolgálni; megnyeri a helyi önkormányzatokat és az igényesebb helyi vállalkozókat az alapítvány támogatására; fokozatosan bővíteni igyekszik a munkatársi gárdát; végül megkeresi azokat a köröket, amelyek a megjelenő szellemi termékek (tudományos, szépirodalmi, publicisztikai közlemények) iránt érdeklődést mutatnak. Így alakul ki az *alkotó – szervező (szerkesztő) – kiadó – befogadó* láncolat, amely egy évkönyvsorozat hosszabb távú megjelenésének a biztosítéka. Hogy ezt Jászberényben és környékén sikerrel oldották meg, azt a *Jászsági Évkönyv* általunk megismert eddigi négy kötet bizonyítja. *Pethő László* felelős szerkesztő körül valószínűleg csapat áll, jó munkamegosztással fáradoznak egy-egy kötet megformálásán.

Noha az évkönyvsorozat formátuma, tipográfiai arculata (valószínűleg a változó nyomdák lehetőségei miatt) nem egységes, szerkesztési elveiben, rovatrendjében következetesség figyelhető meg. A közlemények közös tematikai alapja a *Jászsági valóság*, amelybe azonban – természetesen – a történelmi múlt, a hagyomány is beletartozik. A sorozat B. János Gyöngyi által tervezett címlapján

A szabad jászok kerületének címere is nyilvánvalóvá teszi a kötődést. Azt ma már mindenki elismeri, hogy a regionális érdeklődés nem jelent provincializmust, amennyiben a helyi jelenségeket és folyamatokat a tágabb összefüggések rendszerében mutatják be. Így tesznek a *Jászsági Évkönyv* munkatársai is; középpontban áll ugyan a jász tudat és a jászsági történet – hiszen ez ennek a vállalkozásnak a tematikai összetartó ereje –, a tárgyalásmód és az értékelés azonban nem csupán lokálisan mérlegel. A munkatársi gárda magvát a régió múzeumainak, levéltárának, főiskolájának, közoktatási és közművelődési intézményeinek szakemberei alkotják, de a szerkesztő bevonja a Jászságból elszármazott tudósokat, közéleti személyiségeket is az alkotógardába.

Az évkönyvsorozat rovaítait áttekintve szemléltethetjük a tematikai érdeklődés tág határait. A *Művészet*, *Irodalom* rovat tanúsítja, hogy a helyi képzőművészek és irodalmárok teljesítményeire – így például Laki Ida képeire, Sisa József keresztjeire, a Berényi Műhely csoportosulásra – föl hívják a figyelmet, sőt az évkönyv szerkesztői irodalmi pályázatot is kiírtak a tehetségek megszólalását elősegítendő. A *História* című egységben helytörténeti közlemények szerepelnek: kutatnak a jász ősök nyomai után, feltárják a görög vagy a cigány etnikum helyi múltját, figyelnek a gazdasági és kulturális fejlődés egy-egy állomására. Hasonló az irányultsága az *Örökségünk* című rovatnak is: szólnak jeles elődökről, szokásokról, az egykori helyi életmódról. Az utóbbi rovat inkább a szellemi néprajz tárgykörébe tartozó, illetve a közelmúlt szellemiségét jellemző íráskor gyűjtőhelye, mégsem teljesen egyértelmű mindig az elhatárolás. Az 1994-es kötetben például e két rovat közleményei kört sok a rokon jellegű. A *Jelen és jövő* című szociológiai, gazdasági, politikológiai, jogi, kulturális témakör a Jászság időszerű gondjaival foglalkozik, s az itt közölt íráskor tanúsága szerint fontos törekvése az évkönyvnek korunk valóságának vizsgálata. A *Kitekintés* címmel jelentkező rovat határainkon túlra tekint, főként a testvérvárosi kapcsolatok által kínált mondanivaló fogalmazódik meg írásaiban, de örömmel olvastunk itt erdélyi, ausztriai és jászsági falvak vizsgálatát célzó nemzetközi kutatási programról is. A *Kronika* című egység és az annalesek régi tényközlő, adattárat képző törekvéseit folytatja, s nemcsak az a jelentősége, hogy tájékoztatja a mai érdeklődőt, hanem forrásul is szolgál az utókorak.

A szépirodalmi, kritikai, történeti jellegű elemző vagy adatközlő íráskor mellett rendszeresen visszatérő műfaja a *Jászsági Évkönyv*nek az interjú, amely alkalmas arra, hogy az elszármazottak helyi kötődését dokumentálja – például Sára Sándor filmrendező, Holló János vegyészprofesszor vagy Szekeres Imre politikus életútján, vallomásán keresztül. Egy-egy kötetben negyven körül van fórumhoz juttatott szerzők száma, s közöttük meg-

találjuk az egyetemi hallgatótól kezdve az akadémikusig a különböző korosztályok és szakmühe-lyek képviselőit. Úgy tűnik, sikerült nemcsak a szerkesztési koncepciót, hanem az ezt megvalósító munkatársi gárdát is kialakítani.

A *Jászsági Évkönyv* eddigi kötetei azt tanúsítják, hogy a szándék mellé kiépültek már a rendszeres megjelenés alapvető feltételei. Megtalálta ez a fórum nemcsak a hosszú távon feladatokat adó jászsági témakört, hanem sajátos helyét is a régió tudományos és művelődési orgánumai és intézményei körében.

Kováts Dániel

HAJDÚ IMRE:

Cigánd története 1289–1972.

Mindig nagy öröm számomra, ha egy település, legyen az falu, nagyközség, vagy város, arra áldoz, hogy számot vessen saját történetével és azzal nemcsak lakosait, hanem a közelebbi és távolabbi környékét is megismerheti, sőt az általánosabb tudományos feldolgozás számára is hasznos forrást nyújt. Most is egy ilyen könyvet vehetünk kézbe, egy olyan korszakban amikor a hasonló kiadványok mintha megrikkultak volna, pedig nagyon nagy szükség lenne rájuk. Éppen ezért külön elismerés illeti meg Cigánd nagyközség Önkormányzatát, mely a szép kiállítású és gazdag tartalmú könyvet kiadta.

Cigánd (eredetileg Nagy- és Kiscigánd) az Árpád-korig visszanyúló jeles település a Bodrogközben, a Tisza partján. A nyelvtudomány megalapította, hogy nevének nincs köze a *cigány* (ember, etnikum) szóhoz, hiszen ők csak 1420 után kezdtek beszivarogni és szélesebb körű elterjedésükre a Kárpát-medencében csak a XVI. századtól kezdve számolhatunk. A község neve – a nyelvtudomány megállapítása szerint – honfoglalás előtti őtörök eredetű és „simahajú ember”-t jelentett (a forrás helyesen Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1:288. Bp. 1988) és ezt a felgőst megerősíti a legutóbb megjelent szöveftő szótár is (Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen 1:167. Bp. 1992).

A Bodrogköz és benne Cigánd történeti, néprajzi kutatását nagymértékben megkönnyíti, hogy egy kitűnő bibliográfia áll az érdeklődő rendelkezésére (Janó Ákos: *Sárospatak és vidéke helytörténeti és néprajzi irodalma*. Miskolc 1987). Az írók és kutatók érdeklődése sokszor irányult a Bodrogköz, de ott is különösen Cigánd felé. Nemcsak Kuthy Lajos, de Jókai Mór is leírta községünk egy-egy jellegzetességét. Erdélyi Jánosnak is feltűnt a falu gazdag népi hagyománya, különösen népköltészetét. A legtöbbet Cigánd széleskörű megismerteréséért Kántor Mihály (1885–1968) a református iskola igazgatója tette. Ő hívta meg Györfly Istvánt, a magyar néprajz nagytudományú professzorát, arra a kiállításra, melyet a szöttesekből és más népművészeti alkotásokból rendezett. A legnagyobb magyar néprajztudós azután is megfordult itt és egy ilyen alkalommal fedezte fel Sőregi Jánost – a tanító fiát – akiből később a nagy-

hírű Debreceni Déri Múzeum tudós igazgatója lett (Kántor Mihály elbeszélése). Ő hívta meg Ébner (Gönyey) Sándort Cigándra, aki nemcsak nagyszerű néprajz- és földrajzkutató, de kiváló fényképész is volt és sok mindent megörökített a falu életéből. Szolnoky Lajos, a magyar népi szövegek legjelesebb kutatója, az Ő segítségével fedezte itt fel a legelsőbb függőleges szövegszék nyomait.

Kántor Mihály nemcsak kapcsolatokat teremtett, de tanulmányokat is közreadott. 1933-ban megírta a Sárospataki Nagykönyvtár tudós igazgatójával Gulyás Józseffel: *Sárospatak és vidéke* c. könyvet, melyben Cigánd történetét és néprajzát egyaránt vizsgálja. Kisebbségi cikkeinek, tanulmányainak jelentős a száma. Írt a cigándi sarlós aratásról, a körömpérol (előcsíráztatott krumpli), az ezeréves malomról (l. még Janó említett könyvesztét). Amikor 1956-ban átvettem a Sárospataki Rákóczi Múzeum vezetését, első utam – a püfögő kivonattal – hozzá vezetett. Együtt alapítottuk meg a Cigándi Szóvő Házipari Szövetkezetet, mely 15 tagjával közvetlenül a budapesti központhoz tartozott. Zetevőnek Csáki Istvánné ajánlotta, akit a tagok örömmel vettek, de sokat kellett addig küzdeni, míg a pártszervezet és a tanács elfogadta, mert egykor kuláknak minősítették. Kántor Mihályal közösen választottuk a régi legszebb szötteseket, melyek újraalkotását leginkább ajánlottuk. Biztatásomra írta meg, szinte teljes egészében Cigándra támaszkodva: *Bodrogközi len- és kendermunkák, szöttesek* c. dolgozatát, melyet a Rákóczi Múzeum füzetek 20–22. számaként önállóan jelentettem meg. Majd összehívtuk az egykori Búzavirág Együttes elérhető tagjait és segítségükkel megrendeztük a „Cigándi lakodalmat”, amit a Kossuth és Petőfi Rádió tizenkét alkalommal sugározott. Milyen jó lenne egyszer újra elővenni.

Ha egy kutató, hazai vagy külföldi, a Bodrogköz keleti felével kívánt foglalkozni, akkor Cigándra, Kántor Mihályhoz küldtem, ahol mindig nagy szeretettel fogadták és nem jött el sohasem üres kézzel. Hadd említsek egy alkalmat. Nemeskéri János–Walter Hubert, az utóbbi félévszázad jeles antropológusai, Cigánddal kapcsolatban nagyon értékes megállapításokat tettek. Kutatásaikból kiderült, hogy a község történeti szempontból milyen bodrogközi, illetve tisztántúli vonásokat őriz és fejlesztett tovább.

A most kézbevevett falumonográfia nagy értéke, hogy nemcsak a régmúlttal, de az utóbbi évszázad al is részletesen foglalkozik. A szerző anyagát nemcsak feldolgozza, hanem a legfontosabb történeti forrásokat közli is, ezzel fontos alapot szolgáltat a további kutatáshoz. Különösen érdekes a második világháború utáni sokféle névjegyzék, mert ilyen nagyon kevés helyről ismerünk. Nagyon jó eljárás, hogy 1993. május 20-áról a falu teljes lakosságát, a külső településekkel együtt közli, mert ezzel a község történetének részeseivé teszi őket.

Ez a könyv a község lakosainak és az innen elszármazottak, szülőföldszeretetét erősíteni fogja és ha az iskolában rendszeresen használják, a fiatalok is büszkékké lesznek falujukra: Cigándra. (Debrecen, 1997.)

Balassa Iván

BEZERÉDY GYŐZŐ:

Németnek Bécs, magyarnak Pécs

Az elmúlt években örvedetesen megszaporodott azon kötetek száma, melyek a mecsekaljai város múltját és jelenét; művészeti és kulturális értékeit, rendkívül gazdag történeti korszakait ismertetik meg az érdeklődő olvasóval. Nagyon változatosak ezek a kiadványok, hiszen megtalálható köriükben az izléses, szép kivitelezésben közreadott fényképalbumok, az egy-egy kiemelkedő eseményt feldolgozó, népszerűsítő publikációk, valamint Pécs történeti évszázadait ismertető tanulmánykötetek, történelmi olvasókönyv és tudományos konferenciák értekezéseinek gyűjteménye is. Legutóbb olyan várostörténeti kiadvány jelent meg a Pannónia Könyvek Szerkesztősége, Szirtes Gábor szerkesztő gondozásában, amely különböző szerzők városunkat bemutató írásaiból válogatva hozza közel Pécs történetének évszázadait. A most kiadott kötetben az egykori leírások, ha nem is vonnak párhuzamot a két város között, de egyértelműen kiderül, hogy Pécs szinte mindegyik krónikást rabul ejtette gyönyörű fekvésével, évszázados épületeivel, kulturális örökségével, sajátos hagyományával. A különböző történeti korszakokról a szemtanú hitelességével ismerhetjük meg e visszaemlékezések segítségével a nagy múltú város ma már nem látható reneszánsz kori épületeit, a püspökváros többször is változó sajátos panorámáját, a városfalakon belül élő egykori pécsiek világát.

A kötet négy fő fejezetre tagolódik, s a XVI. század elejétől 1914-ig közli a várost bemutató leírásokat. Az első fejezet bevezetéseként, amely a *Virágzó püspöki város a középkorban* címet viseli, Bezere, mivel e korai korszakról nem maradtak fenn hiteles krónikák, önálló tanulmányban ismerteti a kora középkori város fejlődéstörténetét. Ebben a fejezetben kerülnek közlésre az első hiteles híradások, melyek a reneszánsz városról adnak képet. Ezek közül a legismertebb városrajz, *Oláh Miklós* esztergomi érsek Hungária című, 1536-ban Brüsszelben kiadott művéből való. Egyházi pályája elején Szathmáry György pécsi püspök titkáraként négy évet töltött el a városban s még tanúja lehetett a virágzó középkori város ma már csak leírásokból ismert Európa-hírű gazdagságának. A korszak legismertebb histográfusa *Istvánffy Miklós*; a magyarok történetéből című terjedelmes munkájából vette a szerkesztő a várost röviden bemutató követhető szemelvényt. Amit neves török történetírók követnek (*Dzsellezáde Musztafa* és *Szinán* csauz), akik az 1526-os mohácsi csatavesztést követően jártak a városfalak között s még megcsodálhatták a nevezetesebb épületeket.

A *Török uralom alatt* címet viselő második fejezet a híres török utazó *Evlia Cselebi* képekben gazdag útibeszámolójából vett idézettel kezdődik. A török utazó egy, az Oszmán Birodalomhoz tartozó mesés, keleti városról közöl híradást, gazdag bazárjait, karcsú mecsetjeit ismertette. *Cselebi* 1664-ben utazott el a városból, *Zrínyi Miklós* nevezetes téli hadjárata elől menekülve. Az ostromról és *Zrínyi* hadseregének itt eltöltött idejéről egy korabeli, anonym feljegyzés és *Esterházy Pál*: Mars Hun-

garicus című művéből kiemelt idézet tanúskodik. Majd a második fejezetet záró szemelvényrészlet már az 1686-os felszabadító harcokat idézi fel, egy francia nyelven megjelentetett mű – Ausztria és a Porta közötti háborúk története – idevágó részleteinek közlésével.

A harmadik fejezetrész – A vidéki kisváros 1686–1850 – már sokkal gazdagabb és változatosabb forrásokat tartalmaz. Városunk történetében ez az az időszak, mikor a hódoltságot követő évtizedekben az újjáépítés, majd az ezt követő gazdasági és társadalmi fejlődés időszaka érkezett el. A török kiűzése utáni válságos évtizedekről három híres francia világotutató európai és ázsiai útinaplójából idézi a szerző a várost bemutató útirajzokat. Ezt követően *Szerdahelyi Gábor* 1732-ben megjelent kétkötetes, a Magyarországi híres városainak és falvainak leírása címet viselő munkájából egy terjedelmesebb részlet idézi az újjáépítés keserves éveit.

Pécs városa csaknem nyolc évtizedes küzdelem után végül is 1780-ban nyerte el a szabad királyi rangot. S ezzel kezdetét vehette az a polgárosodási folyamat is, melynek a híres német utazó, *gróf Hofmannsegg* is tanúja lehetett 1793–1794-ben. Népszerű városrajzát gyakorta idézik a város történetét bemutató történészek. Egy másik nyugati utazó, *Richard Bright* angol orvos 1815-ben járta be a Dunántúlt s természetesen Pécsen is megfordult. Itt közölt feljegyzései már a lendületes fejlődésnek indult megyeszékhely képét mutatják. A korszak neves magyar egyéniségei közül pár soros, rövid hangulati benyomásokat olvashatunk *Kazinczy Ferenc* és a magyar színjátszás „nagyasszonya”, *Déryné Széppataki Róza* tollából. Majd több írás a reformkori várost idézi: A Tudományos Gyűjtemény és a Társalkodó című periodikák 1822 és 1834 között megjelent közléseiből válogatta a szerző a szemelvényeket. Természetesen a városleírások szerzőinek köréből nem hiányozhattak a pécsi krónikások sem. Terjedelmesebb részleteket olvashatunk *Huas Mihály*, későbbi szatmári püspök Baranyát és a megyeszékhelyt bemutató, 1844-ben megjelent kötetéből, valamint a *Höbbling Miksa* pécsi orvos által szerkesztett *Szabad Királyi Pécs városának orvos-statisztikai helyirata* címmel 1846-ban közreadott könyvéből. Szintén ezekben az években jelent meg *Náray János*: Pécs sz. kir. városának iparstatistikai leírása című könyve is, melyből a közölt idézet az ipari fejlődés előtt álló városról nyújt hiteles adatokat.

A negyedik, utolsó fejezetben, amely a Magyarország leendő gyárváros címet kapta, az 1850 és 1914 között dinamikus fejlődésnek indult városról ismertet a szerző korabeli feljegyzéseket. *Bezere*dyt dicséri az a törekvés, hogy ezt a gazdag és sokirányú progresszív korszakot, vezető tanulmányán kívül, olyan szemelvények közlésével igyekezzik ábrázolni, amelyek ezt a sokrétűséget hűen tükrözik. Képet kaphatunk Pécs iparának kialakulásáról, a nagyszabású építkezésekről, a városlakók társadalmi rétegződéséről, a tudomány és a kultúra terhétől és természetesen pécsi polgárok mindennapijairól is. A szerző által meghatározott időszak első közlései olyan típusú idézetek, melyek számadatait a polgári fejlődés út-

jára lépő város első szakaszának gazdasági és társadalmi hátterét ábrázolják; *Fényes Elek* és a Magyar Encyclopaedia összegző, lexikális ismertetésének segítségével.

Nagyszerűen kiegészíti s egyben le is zárja a dualizmus előtti fejlődési szakasz ismertetését egy ismeretlen szerző 1861-ben megjelent részletes „A természet és ipar e város alkotásában barátilag kezelt fogva egymással együtt működtek”, kissé hangzatos című tárcája. A kiegyezés korszakának nagy ívű, de sokszor ellentmondásos változásait az 1888. és 1907-es Pécsi Ipari Kiállítások kalauzai, a Vasárnapi Újság riportjai, valamint különböző gyűjteményes kiadványokból, lexikonokból vett idézetek illusztrálják. Végül, egy ma már kissé elfeledett pécsi helytörténész, *Jellachich Károly* 1912-ben megjelent tanulmányából kimásolt szövegrészlet zárja a szemelvénygyűjteményt A századvég nagy változásainak tanúja Pécsről alkimmel.

A szép kiállítású, tipográfiai szempontból is értékes kötetet a várost ábrázoló metszetek, grafikák, korabeli fotográfiák gazdagítják s jól egészítik ki a várostörténeti szövegrészleteket. A szemelvénygyűjteményben való eligazodást névmutató és Források és magyarázó jegyzetek címmel feltüntetett fejezetrészek segítik. Ez utóbbi segédapparátusnál szintem célszerű lett volna a felhasználni irodalmat külön is feltüntetni. (Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs, 1997.)

Márfi Attila

DRÁVASZÖG, 1997.¹

Baranyában a Duna és Dráva által körül ölelt vidék a Drávaszög, más néven Baranyai háromszög, Dráva-zug, a Kárpát-medence olyan tája, ahol sok minden megmaradt a vízjárta, erdős, lápos világból. Tizenegy olyan település van (volt), ahol a magyarság többségben vagy éppen kizárólagosan élt. Számuk 1941-ben 24 145, de 1991-re már csak 8956-ot írtak össze, akik közül a legutóbbi háború idején legalább 3000 volt kénytelen elmenekülni. Egy részük az anyaországban talált ideiglenes otthonra, de sokan szétszóródtak Európában és a világ más részein.

A magyarság ezt a gyönyörű tájat már a honfoglalás idején megszállta és a falvak neveit a XII. századtól kezdve az oklevelekben ki lehet mutatni: Vörösmart, Csúza, Hercegszöllős, Sepse, Kő, Karancs, Laskó, Várदारóc, Kopács, Bélye, Újbezdán sorakoznak a vízből kiemelkedő *dörömbökön* (dörmömb), ahogy itt a dombokat nevezik.

A középkorban a ferences és pálos szerzetesek alapítottak itt kolostort és iskolát Laskón és Vörösmarton. Itt tanított Laskai Demeter, aki a legjellegesebb magyarországi latin nyelvű iskoláskönyvet (1427–1435) írta. Laskai Osvát is innen indult, aki-

nek a XV. század végén egyházi műveit nemcsak itthon, de Európa nyugati felében is számon tartották. Majd a XVI. században Laskai Csókás Péter, Laskay János. Már a protestánsok nemcsak prédikáltak, hanem könyvekben is hirdették az új tanokat, sőt az utóbbi Aesopus életét is átültette magyarra. Sztrámi Mihály a kiemelkedő magyar református, költő és drámaíró is sokat alkotott a Drávaszögben. 1576-ban Hercegszöllősen tartották a nagyjelentőségű református zsinatot. Még a török uralom idején is sokan jártak innen Európa egyetemeit. „Aránytalanul sokan származtak el erről a kis területről, mert apáuk felismerték, hogy a tudás az egyetlen olyan fegyver, amely a kisebbség megmaradását segíti. Közlekedőedények mintájára viszszerítették tudományuk javát oda, ahonnan elindultak.” Ezért tudtak megmaradni, akkor is, amikor a Trianoni békeszerződés elszakította őket.

A Drávaszög gazdag népi kultúráját, helytörténetét azért ismerjük, mert Lábadi Károly és felesége Kedves Klára szerencsére abból nagyon sokat megörökített és nagyszerű könyvek, tanulmányok formájában közreadott. De jött Drávaszögre az újabb megpróbáltatás 1991-től, amikor a szerb vezetők által felgerjesztett hontalan nép, mely már 1944–1945-ben megmutatta, hogy tud pusztítani, most ide zúdult, sok magyart menekülésre kényszerített. Különösen a katolikus és református templomokat égették, pusztították, ágyúval lőtték tornyait. Ledöntötték a keresztek, megsemmisítették a belső berendezést, oltárokat, az úrasztalát, az orgonákat. Erről ad 1997 októberében számot Fuszenecker Ferenc sok fehér-fekete halk szavú, de éppen ezért megdöbbentő fényképe. Az összedőlő otthonok; az épen maradt lakóházakba idegenek költöztek és megsemmisítették a könyveket, feljegyzéseket, melyeket egy-egy család évtizedeken, sokszor évszázadokon keresztül összegyűjtött.

Az elmúlt hét-nyolc év alatt a Drávaszögben öt-száz magyar temettek, az újszülöttek száma öt-hat. Most mégis fellillant annak a lehetősége, hogy a horvát uralom alá visszakérült vidéken megindulhat az élet. Visszaköltözhetnek az elűzöttek, újja építhetik a lerombolt templomokat, iskolákat, családi otthonokat. Ez a képes album erről is szól, amely 1997 őszén megmutatja a szüretelő asszonyokat, a csónakutató Kopácson, ahol a halászok évszázadokon keresztül jártak, a virágos lelkészlakot és templombelsőt, meg az iskolát, melynek IV. osztályában igaz csak négy gyerek számára, de megindult a tanulás.

„De az album képeiből az is kiolvasható, hogy a múlt sírkövei ugyanúgy részei a drávaszögi magyarság kultúrájának, akárcsak a háborúban meggyalázott, de újból felépülő otthonok, a kijavított templomok. Övni, gondolni kell őket, mert tudomásul kell venni, hogy színfoltvesztés éri népünk kultúráját, ha végleg odaveszük, pusztulni hagyja a drávaszögi magyarság századok során telehordott szellemi kaptárját”.

Ebben a megtartó és felépítő munkában az anyaországnak is részt kell vennie!

Balassa Iván

¹ Fényképezte: *Fuszenecker Ferenc*. Szöveg: *Lábadi Károly*. Eszék 1997. *A Horvátországi Magyarság könyvei* I.

Görög katolikusok Kárpátalján¹

A metaforikus *Hármas kereszt alatt* címet, s a Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997) alcímet viselő, több mint 300 oldalas mű az Új Mandátum Kiadó gondozásában jelent meg Budapesten. A monográfia a kárpátaljai ruszinoknak nemcsak az egyháztörténetéről nyújt árnyalt összefoglalást, hanem felvillantja a hányattott sorsú nép legfontosabb politikai és társadalomtörténeti mozzanatait is. A kötetből kiderül, hogy a szomszédos régió múltja számos szállal kötődik Szabolcs és Szatmár megyék történetéhez. Az egyházi–vallásos témánál maradvra elég, ha arra utalunk, hogy a kárpátaljai és a szabolcs–szatmár–beregi római katolikusok egyaránt az egr-i püspökség (ill. 1804-től érsekség) jurisdikcója alatt álltak. 1912-ig a ruszin többségű munkácsi görög katolikus püspökség joghatósága alá tartozott a magyar görög katolikusok többsége is.

Botlik József munkájának méltánylandó érteke, hogy a magyar–ruszin kapcsolatok bemutatásában azt keresi, ami összeköti a két népet. E történelmi hozzáállás azért is értékelendő, mert a szovjet kutatók szándékosan elhallgatták, lebecsülték, vagy meghamisították a magyar–ruszin kapcsolatokat, kutatásaikban a fő hangsúlyt az orosz–ruszin és ukrán–ruszin kapcsolatok vizsgálatára helyezték. A hivatalos szovjet történelemszemlélet egyik eleme volt az a tétel, hogy Kárpátalja a Kijevi Oroszországhoz tartozott. Az aktuálpolitikai célok szolgálatába állított, cinikus pártfunkcionáriusok által irányított szovjet történelemhamisítás másik jellemzője volt annak hangoztatása, hogy a kárpátaljai megyék Magyarország gyarmati függvényét alkották, holott a laikusnak is nyilvánvaló, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig a kárpátaljai megyékben is ugyanazok a gazdasági, társadalomfejlődési tendenciák érvényesültek mint pl. Szabolcsban vagy Szatmárban, s ezt a hegnyekben a zord természetföldrajzi tényezők is árnyalták csupán. A szovjet történetészek és a „tudományos ateizmus” kárpátaljai képviselői a görög katolikus egyház középkori módszerekkel történt kárpátaljai felszámolását is megalapozták és igazolták. Miről is van szó? Az elmúlt évszázadokban Kárpátalja lakosságának többségét kitevő ruszinok vallása a görög katolikus vallás volt. A XIX. század közepéig, szinte minden magyarországi néphez hasonlóan, az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelvű kultúra és nyelvhasználát meghatározó szerepet játszott. A görög katolikus egyházmegye – kulturális, valamint potenciális politikai kerete is volt a ruszinoknak. Az egyház, az egyházi hagyományok nemcsak a művelődésre gyakoroltak nagy hatást, hanem az értelmiség politikai gondolkodására és a nemzeti mozgalomra is. Botlik József jól érzékelteti az olvasóval, hogy az elmúlt évszázadok során az egyház és a nép sorsa szétválaszthatatlanul össze-

forrt, az egyház felemelkedő szakasza a ruszinok felemelkedését is jelentette, a görög katolikus egyházat ért támadások pedig a ruszinság egészének tragédiáját jelezte. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a kárpátaljai görög katolikus egyházat ért támadások, atrocitások tragédiát jelentettek a magyarságra nézve is.

A 16 nagyobb fejezetre tagolódó és bő bibliográfiát is tartalmazó színtézis a munkácsi püspökség eredeténél és az egyházi unió kérdéseinek bemutatásával indul. Botlik József a püspökség eredetét érintő minden fontosabb véleményt felsorakoztat. Bizonyítékok híján elfogadhatatlannak minősíti azt a hipotézist, mely szerint az egyházmegye a Szent Cirill és Metód által Pannóniában alapított hét görögkeleti püspökség egyike lett volna. Az unió létrejöttében kiemelkedő szerepe volt a Szakolyban született *Parthén Péter* püspöknek, akinek emlékére egyházi és világi (önkormányzati) összefogással 1996-ban, az ungvári unió 350. évfordulóján szobrot avattak a szabolcsi faluban. A munkácsi püspökség karionizálása 1771-ben történt meg. Mária Terézia bőkezű támogatásban részesítette a görög katolikus klérust. Politikáját folytatta fia, II. József is. Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben a püspökség székhelye Ungvárra került, amikor a munkácsi püspökség megkapta a felosztott jezsuita rend ingatlanait. Ekkor a püspökség joghatósága már 13 vármegyére terjedt ki. Ez időtől a hatalmas kiterjedésű egyházmegye népi-nyelvi viszonyai is ismeretesek már. Az egyházmegye híveinek többségét ruszinok alkották (64%), a román hívek aránya 21% volt, a hét vármegyében élő magyar anyanyelvű híveké pedig 6,5%. A korabeli viszonyok közepette, az egyházmegye igazgatása és pasztorálása nehézségbe ütközött. Ezzel függően össze az egyházmegye területi változásai (51–58), melyeknek eredményeként megalakult az eperjesi püspökség (1816), és a Helytartótanács indítványozására 72 parókiát pedig a nagyváradi püspökséghez csatoltak (1823).

A görög katolikus ruszinok 1848–1849-ben című fejezet jó összefoglalását adja a témának. Botlik adatai szerint összesen 82 felszentelt görög katolikus pap és 51 kispap vetette le a reverendát és öltötte magára a honvédék mündéjét. A kérdéssel éppen Botlik József könyvével egyidőben részletező, személyekre lebontott alapos monográfia jelent meg *Bendász István* tollából: Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye. Ungvár, 1997.

A XIX. század második felét bemutatva a szerző felvázolja a ruszin nemzeti ébredés és a görög katolikus egyház viszonyát, a Szent Bazil Társulat történetét, s Firczak Gyula püspök (1836–1891–1912) tevékenységét a ruszin népért. Firczak Gyulát gazdag munkássága, tevékeny élete okán a szerző az egy évszázaddal korábban működött nagyhatású, építő püspökkel, Bacsimszky Andrásal (1732–1772–1809) állítja párhuzamba. Firczak Gyula püspök nevéhez fűződik az ún. helyvidéki akció, ami a ruszin népesség kormányzati úton történő megsegítését szolgálta. Egy-egy fejezet mutatja be a kivándorlást, annak vallási, szociális következményeit.

¹ Botlik József: *Hármas kereszt alatt*. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Sip Alapítvány Új Mandátum Kiadó. Bp. 1977.

A munkácsi görög katolikus egyházmegye megpróbáltatásai a csehszlovák állam megalakulásával kezdődtek, ugyanis az újonnan létrejött ország vezetői politikai megfontolásokból a pravoszlávokat (ortodoxokat) támogatták, hogy a korábbi, a Magyarországról örökölt kárpátaljai nyelvi, kulturális, politikai struktúrával ezzel könnyebben szétzilálják. Beszédesebben szemléltetik ezt a Botlik által felsorakoztatott adatok: az 1930-as, a második csehszlovák népszámlálás idején a 360 000 fő görög katolikus mellett 112 000 pravoszlávot írtak össze. Az utóbbiak száma 1910-ben 550 volt. Az ortodox egyház schematizmusa 1936-ból 140 000 hívet regisztrál. Ekkor azonban még senki sem sejtette, hogy milyen vérszerű idők következnek az egyházra. Kárpátalja szovjet megszállása után rendszeres támadások érik a görög katolikus hívőket és pappjaikat. A szovjet „bezpekások”, az akkori KGB emberei meggyilkolják a munkácsi egyházmegye püspökét, Romzsa Teodort is. 1949-ben az egyházmegye a sztálinizmus áldozata lett, papjainak jelentős részét bebörtönözték, Szibériába száműzték.

A negyven évig illegálisban működő egyház 1989 végén, 1990 elején legalizálódott. Megkezdődött a görög katolikusok rehabilitációja, új egyházmegyei intézmények megszervezése, építése, az elvetett egyházi ingatlanok visszaadása, mely utóbbi azonban még napjainkig sem zárult le megnyugtatóan. A megnyesett fa kizöldül? – teszi fel a kérdést Botlik József. Egyéni hangú, de szigorúan a tényekre épülő válaszában a szerző a mai kárpátaljai helyzet globális problémáira, súlyos ellentmondásaira is ráirányítja az olvasó figyelmét.

A szakszerű és tárgyyszerű, ugyanakkor élvezetes, olvasmányos stílusban megírt mű gazdag forrásbázisra épül. Botlik József könyvét nemcsak a görög katolikusok történelme iránt érdeklődők forgathatják haszonnal, hanem a kárpátisztika és az interetnikus kapcsolatok művelői is.

Koi István

A Pápai Ipartestület Emlékkönyve 1886–1996.

Szerk.: Huszár János

A köztörténetből ismert, hogy a kézművesek feudális struktúrához kötött szervezetei, a céhek a XIX. század második felében befejezték működésüket, és az 1872. évi VIII. tc. hivatalosan is intézkedett megszüntetésükről. Virágkorukban három területen kaptak szerepet: a szakmai érdekvédelemben, az iparosok képzésében, az önálló tevékenységre szóló jogosítványok – a mesterjogok – megadásában. A jogutódként létrejött iparos szervezetek, az ipartársulatok és ipartestületek e hatásköröket csak néhány vonatkozásban, egy sor megszorítással kapták meg.

Az 1872. évi törvény a szabad iparüzés elvén alapult, és a veszélyes telephelyen üzöttek kivételével az ipar gyakorlását csupán egyszerű bejelentéshez kötötte. A létrejött ipartársulatok önkéntes szervezetek voltak, nem kaptak jogosítványt a belépők szakmai tudásának elbírálására, feladatuk – általános megfogalmazással – az „önállóan gyakorló iparosok közös érdekeinek előmozdítása” lett.

Az 1884. évi XVII. tc. már megszigorította az önálló iparüzés feltételeit és az önálló műhely nyitását, ahol ez indokolt volt, szakmai ismeretekhez kötötte. Az erről szóló igazolásokat (tanoncbizonnyítvány, kétévés segédi gyakorlat igazolása) azonban nem a kézművesek szervezete, hanem az iparhatóság bírálta el: a falvakban elsőfokban a szolgabíró, a rendezett tanácsú városokban a tanács, a törvényhatósági jogú városokban a rendőrkapitány. A kiadott engedélyek nyomán itt vezették az iparlajstromot, a tanonclajstromot és a munkakönyvek jegyzékét is. Másodfokú iparhatóság a vármegyei alispán, a törvényhatósági jogú városokban a tanács, harmadfokú pedig a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium lett. Bár a törvény alapján létrehozott ipartestületek – céhes elődjükhez képest – kevés hatáskörrel rendelkeztek, de hozzájuk hasonlóan kényesztársulások voltak. A törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városokban, valamint a községekben, ahol száz szakképzettséggel rendelkező iparos volt, és 2/3 részük kívánta, ipartársulatot lehetett alakítani. Megalakulás után azonban a belépés minden érdekelt számára kötelező volt.

Az 1884. évi ipartörvényt az 1922. évi XII. tc. több vonatkozásban módosította. A szakmák megnevezésével pontosan meghatározta a képesítéshez, illetve a külön engedélyhez kötött iparok körét, míg az ezeken kívülieket szabad iparoknak tekintette. Körülhatárolta a felszabaduló inasok vizsgáztatásának módját, és annyiban növelte az ipartestületek jogkörét, hogy az önállósulni kívánók szakmai tudását az iratok megtekintése mellett ők is értékelhették. A legtöbb ipartestület az 1884. évi törvényt követően alakult, így ezekben az években ünneplik 110 éves fennállásukat. A szakmai jogosítványok kibővítésével a szervezetek megerősödtek, a belépő tagok egyre többet vártak tőlük az adott szakma előmozdítása, az elszegényedettek segítése terén. Utóbbi tevékenységük az államnak is fontos volt. Különösen állt ez az 1929–1933-as gazdasági válság idejére, melynek negyedik évében kizárólag az ipartestületekről szóló, önálló törvény született. Ez előírta, hogy a következő évben építsék ki úgy a szervezetet, hogy az összes képesített iparos tartozzék valahová. Ahol számuk nem volt elegendő, ott más-más településeken élők is tartozhattak egy szervezetbe. Hasonlóképpen lehetőség volt arra is, hogy a rokoncszakkám képviselői közös ipartestületbe tartozzanak. A törvény alapján az ipartestületek és az ezekben tömörül kézműves iparosok közös szerve az Ipartestületek Országos Központja (IPOK) lett. E szervezet 1948-ig működött, majd feladatait a Kormány 6110/1948. (V. 28.) rendelete értelmében a Kisiparosok Országos Szabad Szakszervezete (KIOSZ) vette át.

Az 1886. október 1-jén létrejött Pápai Ipartestület működését is fenti törvények határozták meg. Jelen kötet két bevezető tanulmánya (szerző Fejes Sándor és Szalay Aladár) az eltelt százötz év eseményeit kíséri végig, kiemelve a helyi, pápai sajátosságokat. Ilyen sajátosság volt az iskolaváros jelleg, az Eszterházy-kastély lakóinak igénye az iparosokkal szemben, a viszonylag sok zsidó iparúzó és kereskedő a városban. Az 1945 előtti idők krónikása részletesen beszámol a szervezet belső életéről, vitáiról, pénzgazdálkodásáról, részvételéről a különböző kiállításokon és az ott elért eredményekről. Külön kiemeli a területi szervezet – a Pápa és Vidéke Ipartestület megalakulását, mely a régi testület kibővítésével, az idezett 1932. évi törvény végrehajtása során jött létre.

Rendkívül érdekes a második fejezet, az 1945–1995 közti időszak leírása. Itt a szerző nemcsak a kisipar második világháború utáni hanyatlását, az államosítást és következményeit mutatja be, hanem szól a KIOSZ helyi szervezetének megalakulásáról, fellépéséről az ipartestület ellen, majd részletesen bemutatja, hogyan vált a politikai célból létrehozott szervezet az iparosok érdekeinek képviselőjévé. Mindez együtt járt a kisiparosok növekvő megbecsülésével, és a rendszerváltás idején a korábbi jogaiba visszakerült ipartestület újjászervezéséhez vezetett. E tanulmányban végül tanulságos a nem kénszertársulásként, hanem önkéntes tagság alapján működő testület jelenlegi helyzetének leírása, kapcsolata a közjogi funkciókat ellátó kamarákhoz, küzdelme napjaink konfliktusaira és a vadkapitalizmus bizonyos megnyilvánulásai.

A kötet harmadik történeti anyagát Forrászemle címmel Somfai Balázs, a Veszprém Megyei Levéltár igazgatóhelyettese adta közre. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ipartestületek történetének megírásánál igen fontosak a különböző visszaemlékezések, hírlapi beszámolók, ünnepek elhangzó beszédek, de nem lehet elhanyagolni a levéltári forrásokat sem. Leőhely szempontjából ezek három csoportba sorolhatók: az első és másodfokú iparhatóság iratai; az ipartestületek levéltárai; a családi iratok. Iratfajtaik szerint legfontosabbak az ipar- és tanonclajstromok, az iparengedélyek; – az ipartestületi jegyzőkönyvek, helyzetjelentések, tagnyilvántartások, számadások; – a családi iratokban pedig a tanoncbizonyítványok, munkakönyvek, kiállítási emléklapok, üzemi munkarendek, műhelyleltárak stb.

A kötet következő része jórészt iparosok és ipartestületi tisztviselők tollából származó hosszabb-rövidebb történeti tanulmányokat tartalmaz. Itt olvashatunk iparágakról, a Pápa környéki települések (Lovászpata, Nemesszalók) kézműveseiről, de különösen az általános témákról szóló dolgozatok érdekesek. Köztük kiemelhető Takács Pál Tanoncoktatás – ipari tanulóképzés Pápan című összeállítása, melyben témát a céhek korától napjainkig vizsgálja meg. Foglalkozik az elméleti és gyakorlati képzés megvalósításával, az inasok sorsával, a tanonciskolákban oktatott ismeretekkel. Hauber János restaurátor Ipartörténeti emlékek a pápai Eszterházy-kastélyban címmel a múzeumban őrzött 45 féle mesterség tárgyi emlékeiről ad

áttekintést, melyek közül a legnagyobb a kékfestő Kluge-család hagyatéka.

Az emlékkönyv legérdekesebb része az Iparosok, iparoscsaládok emlékeznek... címet viseli, és kisiparos dinasztiákról, nagyobb műhelyekről szól. A fejezeteket a családok jelenleg élő leszármazottjai állították össze. Egy részük ma is az ősök mesterségét űzi, más részük rokonszámában dolgozik, de sokan vannak olyanok is, akik nagyon távol kerültek az ősök foglalkozásától. Olvashatunk – többek között – a Karczagi fényképész családról, Bíró József és Jenő festőtestvérekről, Huszár Kálmán és fia László szításmesterekről, Böröczky Géza halátelekről híres vendéglőjéről, az 1919 óta fennálló Wandlich-féle szíjgyártó üzletről, az ugodi Piszker-családról, ahol három generáció foglalkozott mészégetéssel stb. A személyes hangvétel, a sok családi adalék különösen színessé teszi ezeket a leírásokat. A bemutatott iparosok végigélték a két világháború közötti éveket, a második világháborút, de a nehézségek ellenére talpon maradtak. Érdekes, hogy az államosítás, műhelyük, szerszámaik lefoglalása után is legtöbbször eredeti mesterségüket űzték, alkalmazkodva az új viszonyokhoz, az állami iparban kerestek boldogulást.

A leírások sora a kötetben Emlékezések pápai iparosokra... címmel folytatódik, ahol már nem a családtagok, hanem a barátok, iparostársak szólanak meg. Itt olvasható – többek között – a Katula cukrász-család, a Domján Kovács-dinasztia, a Keszey-féle kovácműhely története. Az emlékkönyv ezen kívül tartalmazza az ipartestület tagjainak 1906-ból származó névjegyzékét, ahol a szakmák ábécé rendjében találhatók az adatok. A legtöbb ismeret ebben az időben Pápan a csizmadia mesterséget űzte. E lista folytatása a Pápai iparosportrék a két világháború közötti időből című összeállítás, melynek forrása Dálnoki Kovács Jenő: A magyar ipar almanachja (1929) című műve. A sort végül az ipartestület 1996. évi névsora zárja le, ahol a nevezetesebb iparosokról részletes adatok is szerepelnek.

A kötet végére a szerkesztő A Pápai Ipartestület története képekben című összeállítást helyezte, amelyben száznál több fénykép illusztrálja az előző fejezetekben leírtakat, de a szöveget másutt is iratokról, tárgyakról, hirdetésekről készült másolatok és fotók teszik érdekesebbé.

A Pápai Ipartestület emlékkönyve nem tudományos munka, hanem népszerűsítő, elsősorban iparosoknak szóló kiadvány. Jórészt amatőr szerzői követik a korábban készült hasonló összeállítások felépítését, a történeti szövegbe a visszaemlékezések és névsorok beillesztését, a sok illusztrációt a szövegekben belül. A nehezen hozzáférhető forrásokból származó adatok közlése a Pápa és a környező falvak életében fontos szerepet játszó iparosokról azonban tanulságos a helytörténet, más vonatkozásban pedig a gazdasági- és társadalomtörténet művelői számára is. (Pápai Ipartestület, 1996.)

Dóka Klára

Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében

A levéltáros-muzeológus szerző több mint két évtizedes történeti kutatásának eredményét veheti kézbe az ipartörténet iránt érdeklődő olvasó. Csiffáry Gergelynek köszönhetjük az egri céhemlékek feldolgozását és bemutatását, de számos ipartörténeti előzmény, illetve résztema (üveghuták, hatvani posztómanufaktúra, szén- és ércbányászat, egri hadiipari létesítmények) feltárását is elvégezte. A szerző gazdag forrásanyagra támaszkodott, amelyek között a levéltári kéziratok és számadások, eddigi publikációk, térképek, múzeumi tárgyak és dokumentumok, de a földrajzi helynevek gyűjteménye egyaránt megtalálható.

A kötet a mai Heves megye területére vonatkozóan közöl hatalmas tényanyagot. Időhatárai: 1687, a megye török alóli felszabadulása és 1849, amikor a magyarországi feudalizmus korszaka lezárult és megkezdődött a gazdasági élet tőkés átalakulása. A könyvben 190 céhen kívüli ipari létesítmény, illetve manufaktúra adatait találjuk, amelyek a jelenkori Heves megye 74 településéhez kapcsolódnak. A szerző bemutatja azokat az iparágakat és a hozzájuk kapcsolódó vállalkozásokat, amelyek meglelte esetenként a középkortól igazolható (ércbányászat, kő- és malomkőbányászat, téglá- és üvegyártás, salétrom- és lőporgyártás, ágyúöntés). Ismerteti azokat a kezdeményezéseket is, amelyek előfeltételei a török kiűzése után (1687) teremtődtek meg, mint pl. a textil- és bőrfeldolgozó ipar, a vas- és fémfeldolgozó ipar, a keménycserépgyártás, a vas- és papíripar, a cukor- és keményítőgyártás, a dohányfeldolgozás, a szikszó- és timsódfőzés.

A szerző az egyes iparágaknál következetesen utal az ágazat legfontosabb történeti előzményeire, ismerteti a főbb technikai sajátosságokat, a termelés technológiai menétét. Nemcsak rendkívül gazdag ipartörténeti adattárat tesz közzé, hanem az iparágak – országos és európai fejlődési vonulataiba illesztve – helyét is meghatározza az adott korszakban. Nem elégszik meg az egyes üzemek, bányák működésének rögzítésével, de a termelés volumenére vonatkozó adatokat is közread különböző időmetszetekből.

Sok érdekességet is megtudhat az olvasó e kötetből. A XVIII. században a hazai erdőségek rohamos fogyása miatt a fenyőfa zsindegy használata visszaszorult, s ekkor jelent meg tetőfedő anyagként a tartósabb palakő. Ilyen „köszindelt” használtak az egri líceum, de jó néhány polgárház fedésére is. 1885-ben pl. a gyöngyösi Szent Urbán templom és harangozólak építéséhez 116 240 db palakövet ajánlott fel az egri érsek. A török Eger máig látható jellegzetes építménye, a minaret Novaj köfjeitőiben termelt faragott kőből épült – olvashatjuk a könyvben.

A kötet egyik legalaposabban feldolgozott és sok új adatot tartalmazó fejezete az üveghutákat tárgyalja. A korábban Heves megyéhez tartozó Pásztón működött Magyarország legkorábbi üvegtisztító műhelye, amelynek a XII-XIII. századi

mejlétét régészeti leletek bizonyítják. A mai Heves megye területéről a középkortól a kora újkorig 13 különböző üveghuta létezéséről tudunk. A szerző „rendet terem” a mátrai huták elnevezései között és adatokkal alátámasztva pontosítja azokat. Az egykori üveghuták következménye az is, hogy a korábban lakatlan erdőségekben állandó települések jöttek létre. Ilyen Szuhahuta (ma Mátraalmás), Mátrakeresztes, a paradí Ohuta (ma Paradí-fürdő része), a paradí Újhuta (ma Paradásvár), Mátrászentimre, Mátrászentistván, Mátrászentlászló.

Kevésbé ismert, hogy Egerben a Magyar Királyhoz címzett egykori jezsuita patika tulajdonosa Spetz József cukorfabrikát is létesített a városban. Szőlőcukorgyára 1812–1814 között cukorpótló szőlőszirupot állított elő. Az Egri Dohánygyár előzményeként a könyvből megtudhatjuk, hogy már a XIX. század első felében Gyöngyösön szivargyár, Sarudon pedig tubákkészítő műhely volt.

Heves megye 33 településén 39 különböző sörfőző műhely létezéséről olvashatunk a kötetben. Részletes leltárak utalnak a *serfőző házak* felszerelésére, számadások a jövedelmességükre, de megismerhetjük az árpasör készítésének hagyományos technológiáját is.

A szilvásvárad *Szalajka-völgy* közsímsert neve őri a szappan- és üvegyártáshoz, valamint a textiliparhoz egykor nélkülözhetetlen hamuzsír latin nevének (sal alcalicus) népi elnevezését. Kevésbé ismert, hogy Gyöngyösorszi határában a *Szalajka-patak* és a *Szalajkaház*, Gyöngyös-solyomson a *Szalajkaház puszta*, Váraszón ugyancsak a *Szalajkaház* helyén őri az egykori hamuzsír-főzés emlékeit.

Az egri várral kapcsolatos szakirodalom, bár gazdagnak tekinthető, viszonylag kevés figyelmet szentelt a vár védelmét szolgáló hadiipari létesítményeknek. Az öntő- és kovácsműhely, a portörő malmok és salétromfőző az egri vár háttérparának igen lényeges részét alkották. Azt is megtudjuk, hogy a XVI. század különböző időszakában a vár mennyi lőporkészlettel, salétrom- és kénkészlettel rendelkezett, illetve milyen személyzet volt a lőfegyverek mellett.

Az országos folyamatokhoz kapcsolódó lokális gazdaságtörténeti kutatások fontos eredménye Csiffáry Gergely könyve. A szerző által feltárt új anyag alapján lehetővé nyílik Heves megye ipar- és gazdaságtörténetéről korábban megfogalmazott, de egyoldalú vélemény megváltoztatására, miszerint a megye iparáról csak 1867 után beszélhetünk, s akkor is csak néhány nagyüzem kivételes példájára hivatkozva. A kötetben bemutatott céhen kívüli iparágak és manufaktúrák a mindennapos szükségletek kielégítését szolgálták. A vizsgált korszakban tartós tökehiány volt, és ez szabott gátat az iparfejlesztésnek. A viszonylag kevés tőke döntően a nagy egyházi és világi uradalmakban képződött, s az általuk fenntartott ipari vállalkozások voltak időtállóak. A szerző fontos megállapítása, hogy a felvázolt ipari előzmények hatására a XIX. század közepén a megye életét a terület középen végighúzóó fejlett sáv határozta meg. Itt koncentráltak a városok és a jelentősebb

települések. Ugyanakkor ez a sáv ketté is választotta a megyét, mivel az ettől északra fekvő hegylábi és hegyvidéki terület iparosodottabb lett, míg a délre eső alföldi jellegű táj életében az agrár-gazdaság vált meghatározóvá.

A kötetet jegyzetek és szakirodalom, valamint a szövegben előforduló régi mértékek kislexikona egészíti ki. Az eligazodást földrajzi és tematikus mutatórendszer teszi lehetővé. Nemzetközi hasznosítását az angol és német nyelvű összegzés segíti. Az érdeklődő olvasó számára a főként metaszetek alapján készült illusztrációk teszik szemléletessé a kiadványt.

Csiffáry Gergely könyvét nemcsak a szakemberek hasznosíthatják, de eredményesen segítheti az ipartörténet iránt érdeklődő pedagógusok és diákok munkáját is. (Kiadja a Heves Megyei Levéltár, 1996.)

Petercsák Tivadar

Nagy János¹

Mint a mesében: egyik szemem sírt, a másik nevetett, mikor kézbevettem a vékonyka könyvet, címlapján Nagy János nevével, mert az ember csak ilyen, mindig elégedetlen. Összeveti a megvalósultat az óhajtottal – a puhatáblás, fekete-fehér katalógust egy nagy, színes albummal, ami a Nagy János formátumú szobrásznak hatvan éves korára már kijárna – és bár örül a mai verébnek, azért bánkodik a hoinapi tűzök elmaradásáért, még akkor is, ha ez a nagyobb madár csak az ő vágyaiban létezik. A könyves-standokon egyre-másra kellek magukat a csodás papírra nyomott, pazar kiállítású színes albumok, rendszerint angol művek hazai kiadásai, magyar művészek nem is álmodhat ilyenről, egy színes katalógusra valót is csak kevesen tudnak összeszedni. Mindezt végiggondolva öröömöm lesz a győztes, mert a mélypontra juttatott honi művelődéshez képest is hátrányos helyzetű határon túli magyar kultúra üzenete ez a tartalmában nagyon is igényes kiadvány. Lapjain együtt látható a szlovákiai magyar szobrászat legnagyobbjának mintegy nyolcvan alkotása, és olvasható az életművéről írott tanulmány. Mellettek elenyésczik a szerény külső miatt érzett szomorúságom, mert nem kevesebbről győznek meg, mint arról, hogy Nagy János nemzeti hagyományokban gyökerező, és az egyetemes értékekhez – régiekhez és modernekhez is – igazodó életműve nemcsak a szlovákiai magyar szobrászat csúcsa, de kiemelkedő jelentőségű része a XX. század összmagyar képzőművészetének is. Kerékyártó István írása pedig újabb mérföldköve annak a területi hovatartozás helyett a nemzeti sajátosságokra ügyelő magyar művészettörténet-

írásnak, aminek megteremtését már Fülel Lajos is sürgette.

A tanulmányból megismerjük Nagy Jánost és művészetét: származását, életútját, stúdiumait, három és fél évtizedes munkásságát, a művek születésének körülményeit és az alkotás folyamatát; a művész programját, az őt ért hatásokat és ezek jelentkezését a műveken; stílusát és azt, hogy mi a sajátosan felvidéki és jellegzetesen magyar ebben a művészetben. Mindezzel együtt kibontakozik egy tipikus közép-európai kisebbségi művészsors számtalan nehézségével és nagyszerűségével együtt; a fennmaradásért, a kitűzött célok eléréséért folytatott küzdelemmel és egy másik, nem kevésbé fontos attitűddel: az alázattal. A csallóközi vagy a székelyföldi művész nem engedheti meg magának a luxust, hogy a világtól elvonulva csak a saját művészi kiteljesedésével foglalkozzon. Itt a művészet elkötelezett szolgálat, és többnyire a zsákbanfutáshoz hasonlít, míg más komfortosabb helyre született vagy települt pályatársak automobilon száguldoznak, de legalábbis lovon ügethetnek a Parnasszus felé. Nagy költőink örök dilemmájával, vagy váteszek legyenek-e, vagy az elefantsontorony lakói, a határ túoldalára vettett képzőművészek is gyakran szembesülnek, mert helyzetükben kevés csak művészeknek, prófétának is kell lenni. Kerékyártó írásából szemléletesen kirajzolódik ez a sors és ez az út, amit már a család első világháború utáni hánytatása megalapoz: Zsolnáról vagonlakóként Komáromba, a határon innenre, majd a második világháború után a határon túlra. A Szülőföld és gyermekkor című fejezet és a többiek is változatok a közép-európai kisebbségi lét abszurditására, akár a Mesterségtanulás botrányokkal, akár A Csallóköz szobrásza címűt olvassuk, bár egy dologban Nagy Jánosnak szerencséje volt: mesterei, Pribi és Štefunko professzorok a Pozsonyi Képzőművészeti Főiskola szobrász szakán mindent megtanítottak neki, amit a mesterségről tudni kell, megalkuvásra nem hajlandó természete miatt azonban megszakadtak tanulmányai, és csak két év kényszerpihenő után tudta megszerezni diplomáját. Ekkor látott hozzá, hogy megvalósítsa elképzeléseit: magyar művészetet akart csinálni és elsősorban a Csallóköznek, s tágabban az egész szlovákiai magyarságnak a szobrásza kívánt lenni. „A szlovákoknak sok szobrászuk van” – gondolta magában. „Legyen a magyaroknak is egyelőre legalább egy. Szolgálni akarok...Az a csodálatos Csallóköz! ...Vagy a Mátyusföld! S én azt mondtam: Nekünk is kell, hogy legyen magyar képzőművészetünk...En egy nagy parkká szerettem volna változtatni Csallóközöt, amelyet szobrok tesznek gazdagabbá...Ez volt az álmom. Valahogy úgy képzeltem el, hogy a szobrok maguktól értetődően nőnek ki a tájból...” Nagy János ma is keserűen emlékezik ezekre a nagyot alkotó szándékokra, s arra, hogy mindebből vajmi kevés valósult meg, ám – jegyzi meg Kerékyártó – a művész igazságtalan önmagához...Három és fél évtizedes munkássága során fél-száz alkotással vett részt a közösségi terek formálásában. Ezek között vannak monumentális művek, mint a Csallóközi szfinx Gután, a Mártír-emlékmű Duna-szerdahelyen, a második világháború emlékére készült Sírhatétel Ipolybalogon, Szenci Molnár Albert kőszobra Szencen, a Kodály-portré Galántán,

¹ Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Kerékyártó István. Kiadta: Lilium Aurum, Duna-szerdahely 1997.

vagy az *Anyaság* Párkányon, valamint szerényebb léptékű domborművek és portrészobrok a magyar kultúra nagyjairól, többek közt Erdélyi János-ról Nagykaposon, Csontváry-ról Kisszebenben, Lehár-ról Komáromban.

A közép-európai kisebbségi lét abszurditásai természetesen nem értek véget a diploma megszerzése körüli bonyodalmakkal, Nagy János később is sokszor beleütközik még a látható vagy láthatatlan korlátokba. Mellőzések, gyanúsítgatások, zaklatások nehezítik meg amúgy is küzdelmes életét, amiről így vall: „...itt ezen a tájon az ember nem tud úgy dolgozni, mint a nagy művészek Nyugaton, ahol például egy Marino Marini vagy Henry Moore, akik csinálják a dolgukat...szabadon építhetik a saját életműveiket...Nekem mindig meg kellett teremteni a létalapokat ahhoz, hogy dolgozni tudjak. Most is olyan műtermem van, ahol csak úgy fülök, hogy a három-négy fok meglegyen, hogy ne fagyjanak szét a szobraim.” Ha csak művészi pályájának állomásait, a kiállításokat és díjakat vesszük számba, azokból is kikövetkeztethető, hogy Nagy János nem tartozik a század utolsó harmadának dédelgetett művészei közé, bár a *Számvetés – útközben* című részből megtudjuk, hogy mára nem csak Szlovákiában ismerik nevét, hanem az anyaországban és külföldön is sokfelé számontartják. Párizsban és Lengyelországban érmei arattak sikert, Collegnóban és Romában a *Generációk* három különböző életkorú nőt megjelenítő torzói. Ez utóbbi Nagy János munkásságának csúcsteljesítményei közé tartozik, és egyben az egész mai magyar szobrászat legjelentékenyebb alkotásai közé sorolható. A művészt 1992-ben meghívták az Európa 24 Nemzetközi Képzőművész-csoportba, és a következő évben tagja lett a Hungária 24-nek is. Húsz éve vesz részt magyarországi művésztelepeken – két díja közül Sóstón kapta az egyiket – sajnos, nagyszerű monumentális műve, a Hortobágyon készült *Memento* máig sem került végleges helyre.

Kerékyártó részletesen elemzi Nagy János művészetének összetevőit, és megállapítja, hogy sikeresen ötvözte össze mindazt, ami már fiatalon hatással volt rá: a michelangelói erőf és expresszivitást, Moore legeszerűsítő törekvéseit, az ősművészetet, a honfoglalás kori magyar fémművességben megnyilvánuló keleti örökséget, a magyar népi hagyományokat, Kodály munkásságának és a *Bartók-modell*-nek megtermékenyítő szellemi hatását, hogy mindebből megteremtse a maga csallóköziségében is modern és lenyűgöző életművet. Nagy János alkotói módszerének legfőbb jellemzője, hogy nem marad meg az egyszerű kialakított stílusnál, hanem időről időre végigjárja azt az utat, ami a jelenség és annak teljes absztrahálása között van, és műveit az elvonatkoztatás különböző szintjein is megfogalmazza. Ezek a kifejezési módok nem lineárisan követik egymást, hanem párhuzamosan vannak jelen az életműben, mégsem jelentenek eklekticizmust vagy következetlenséget, mert munkájában mindig megnyilvánul egy vezérelv, alapvető látásmód, amely összeköti a különböző, konkrétan részletező és elvontabban, merészebben újratemető megjelenítésmódokat – s ez az expresszivitás, a tárgyat szuverén módon újraalkotó kifejező jelleg – írja Kerékyártó, és részletesen elemzi a szobrokat, melyekben azt is kutatja, hogy

mitől jellegzetesen magyar például a szülőföld tájformáiból és népi építészeti elemeiből szublimált Csallóközi szfinx, az Izsó Miklós táncoló figuráit továbbgondoló *Verbunkos*, vagy a hortobágyi madárpusztulás szomorú eseményéből született *Memento*, és hogyan jelentkezik együtt a hagyomány és lelemény például az ősművészet termékenységidőiből merítő *Generációk*-ban, a *Gilgames*-sorozatnak a film eszközeit a szobrászatba emelő domborműveiben, vagy a nemzeti karakter szilajsága a kalligrafikus kínai írásjelekből született kispasztikák sorában.

Tanulmánya végén a szerző számbaveszi a nagyjános életmű három fő területét, szembesítve a megvalósulást a célkitűzésekkel: Nagy János elsőrendűen szülőföldjének, a Csallóköznek, a felvidéki magyarságnak a szobrásza akart lenni... kibontakoztatta azt az expresszív—realisztikus kifejezőmódot, amelyre e táj lakói rezonálni tudtak, vagyis közérthető köztéri szobrokat csinált. Másodszer ... célul tűzte ki a modern szobrászat áramkörébe történő bekapcsolódást... A moorei szobrászati forradalom eredményéhez kapcsolódva kibontakoztatta a maga egyéni vitális-expresszív kifejezőmódját, olyan művekben például, mint a Csallóközi szfinx... Harmadik célkitűzése a sajátosan magyar modern szobrászati nyelv megteremtésével kapcsolatban az volt, hogy ez elsőrendűen a magyar népművészetre, a honfoglalás kori magyar művészetre...a sztyeppei népek kultúrája és az archaikus korok művészetére alapozódjék, Nagy János ugyanis az öt évtől sokféle hatásból magyar képzőművészeti formanyelvet kívánt létrehozni. „Nem magyarost, magyart.”

Nagy János...három és fél évtizedes alkotói pályája után elérkezett a természetes betakarításához, a számvetéshez, de az életmű nem lezárt. A hatvankét éves művész tele van lelkesedéssel, elképzelések, tervek légiója zsong az agyában. Amnyi szobor terve, amelyhez két élet is kevés lenne...A művésznek minden megadott munkássága további kiteljesítéséhez. Csak a körülmények, a sors és a szerencse kedvezzen – fejezi be írását Kerékyártó István, améhez csak annyit lehet hozzátenni: Ügy legyen!

Jámborné Balog Tünde

Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete

A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzos munkatársainak több éves kutatómunkája eredményeként jelenhetett meg 1997 decemberében a *Népművészeti örökségünk* sorozat legfrissebb kötete.

Az Európa Kiadó gondozásában létrejövő sorozat terve 1980-ban fogalmazódott meg a Művelődési Minisztérium, az MTA és a megyei tanácsok támogatásával – nemzeti kulturális örökségünk feltárásának részeként – a múzeumi szervezetek munkatársainak kutatásaira támaszkodva. A könyvsorozat célkitűzése, hogy a hazai és a határainkon túli magyarság, valamint a magyarországi nemzetiségi csoportok népművészetét bemutassa. A megyék szerint szerveződő kutatások arra törekednek, hogy föltárják a falusi–mezővárosi tár-

sadalmak sajátos, helyi ízlés által meghatározott tárgyi világát. A kötetek a tárgyalókotók és tárgyhatalmók műveltségének változását a múzeumi gyűjtemények reprezentatív darabjainak bemutatásával érzékeltetik, s nem foglalkoznak a népművészet továbbélését vitató kérdésekkel. A népművészeti kutatás eddigi előzményeit és a legfrissebb vizsgálatok eredményeit is összegezve készülnek el az egyes területeket bemutató monográfiák. A kötetek forráskiadványoknak is tekinthetők, hiszen bennük az eddig nem ismertett tárgyi anyag bemutatásának igénye is megfogalmazódik. Az egyes kötetek a megyei múzeumokban megtalálható tárgyi emlékek mellett az országos múzeumok, az egyházi gyűjtemények és a magángyűjtők anyagának feltárására is törekednek.

A vállalkozás első darabjaként a Szolnok megye népművészetét bemutató kötet 1987-ben látott napvilágot, ezt követte 1989-ben Hajdú-Bihar, majd 1990-ben Csongrád megye népművésze. A három kötet után a kiadó beszüntette a sorozat megjelenését, s a megyei múzeumi szervezetek erőfeszítéseként született meg 1996-ban a Vas megye, majd a közelmúltban a Borsod-Abaúj-Zemplén népművészetét bemutató kötet. (A tervek szerint az elkövetkező években megjelenhetnek a Szabolcs-Szatmár-Bereg, Zala, Nógrád, Heves és Pest megyét bemutató monográfiák is.)

Nehéz feladat a tájilag és etnikailag is erősen tagolt, kistájain karakteresen eltérő hagyományos műveltséggel rendelkező Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészetének bemutatása. Külön nehézséget jelent a széltagolt történeti vármegyék tárgyi örökségének organikus feltárása, hiszen a mai megye mesterségesen létrehozott közigazgatási egység. Nem csupán Gömör és Kishont, valamint Torna történeti vármegyék kis töredékét foglalja magába a névadók mellett, de a hagyományos népi műveltségének története nem értelmezhető az 1920-ban elcsatolt, ma Szlovákiához tartozó vármegye részek nélkül sem. A kötet szerzői az egyes témák feldolgozása során mindvégig figyelemmel vannak erre a történeti örökségre, s az északkeleti régió népművészetének teljes összefüggésrendszerét vázolják. Tovább árnyalja a kötet szerzőinek feladatát az a tájilag és etnikailag is tagolt terület, ami sokféle módon hatott a népművészet alakulására is.

A kötet tematikája jórészt követi a már megjelent monográfiákat. Lényegében két síkon halad a népművészet tárgyi univerzumának bemutatása: részben a tárgyak anyagának, az őket létrehozó mesterségeknek a rendjében, másrészt abban a funkcionális struktúrában, ahol használatuk során helyet kaptak.

A kötet bevezető tanulmányában Viga Gyula helyezi el Borsod-Abaúj-Zemplént Magyarországon

néprajzi térképén, különös figyelmet szentelve az eltérő adottságú tájak életmódjának és népi gazdasági kapcsolatrendszerének. A kézművesség és a céhes ipar történetének és emlékműanyagának bemutatásával Veres László azt igazolja, hogy az iparosoknak és a manufaktúráknak nem csupán a tárgyi ellátottságban volt döntő szerepük, hanem a paraszti ízlés változását is határozottan befolyásolták. *Beicsik János* a háziipar készítményeit vizsgálja, különös figyelmet szentelve a Tisza mente tárgyalókotóinak. Észak-Magyarország népi díszítőművészetének egyik leglátványosabb ismertetését a pásztorművészet alkotja. Emlékeit *Szabadfalvi József* elemzi, az egyes típusok elterjedése mögött több esetben rámutatva a pásztrovándorlások kulturális közvetítő szerepére is.

A kötet következő tematikai egysége kilép a múzeumi raktárak tárgyaik világából. *Balassa M. Iúán* előbb a településformákat mutatja be történeti források alapján, majd a népi építészet táji tagozódását érzékelteti gazdagon illusztrált fejezetben. Ezt követően *Szabadfalvi József* a templomok festett bútorzatát vizsgálja, rámutatva a festőasztalosok tevékenységének közvetítő szerepére. Ezt a tematikai egységet zárja a néhány éve fiatalon elhunyt jeles kutató, *Kunt Ernő* írása, aki Borsod-Abaúj-Zemplén falusi temetőinek sírjeleit elemzi népművészeti közelítésben.

Tematikailag összefüggő tanulmányok mutatják be a házbelső és a bútorzat (*Szabadfalvi József*), a háztartás és a parasztagazdaság (*Viga Gyula*) kiemelkedő tárgyait. A megye nagyműltű kerámia-központjainak (Miskolc, Mezőcsát, Sárospatak stb.) mívcseserépedényeit *Vida Gabriella* ismerteti, *Veres László* pedig az üveghuták és a keménycserepyárok termékeit vizsgálja. A textilkultúra gazdag tárgyi hagyatékát *Fügedi Márta* elemzi, a szőttesekről és himzésekről, illetve a viseletről írott fejezetekben. A népi vallásosság tárgyaik bemutatásával *Kárpáti László* jól érzékelteti a különböző felekezetek együttélését, *Bodnár Mónika* pedig a népszokások eszközeit írja le. A kötetet *Katona Judit* írása zárja a gyermekjátékok ismertetésével.

A könyvben – a sorozat hagyományainak megfelelően – a szöveggel azonos súlyt kap az illusztráció. Közel 200 színes felvétel és 500 fekete-fehér fotó és rajz reprezentálja Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészetének tárgyi örökségét. A felvételek igen jelentős részén korábban még nem publikált, a néprajzi kutatás számára is újdonságot jelentő tárgy szerepel.

A reprezentatív kiadvány a szűkebb szakma mellett egyaránt igényt tarthat a népművészet és a honismeret iránt érdeklődő nagyközönség figyelmére is. (Szerk.: *Fügedi Márta*, Herman Ottó Múzeum Miskolc, 1997.)

Vizsóczky Ilona